

Jolanta Epsztein

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN

ORCID 0000-0001-5204-2972

Szpital Śląski w Cieszynie i jego ordynator Alfons Mackowski (1902–1972). Przyczynek do poznania problemów pogranicza polsko-czeskiego

The Silesian Hospital in Cieszyn and Its Chief Physician Alfons Mackowski (1902–1972) – A Contribution to Understanding the Problems of the Polish-Czech Border Region

Through the history of the Silesian Hospital in Cieszyn, this article highlights the complex relations along the Polish-Czech border, as well as identity issues in the region, including religious and local ethnic identities. As a facility located in Cieszyn, the Silesian Hospital is embedded in the history of the city and of Cieszyn Silesia. Its fate depended on the national affiliation of the borderland area, which in turn shaped the sanitary policies implemented by the governing country.

Keywords: Silesian Hospital 19th–20th century, Cieszyn, borderland, history of medicine, oral history, local identity

Słowa kluczowe: Szpital Śląski XIX–XX w., Cieszyn, pogranicze, historia medycyny, historia mówiona, tożsamość lokalna

Wstęp

Celem artykułu jest unaocznienie poprzez historię Szpitala Śląskiego, ukazaną w kontekście pamięci lekarzy oraz biografię Alfonsa Mackowskiego, ordynatora placówki w latach 1948–1972, skomplikowanych relacji związanych z miejscem: pograniczem polsko-czeskim, ale również ze sprawami tożsamościowymi, zarówno religijnymi, jak również narodowościowymi, a także lokalnymi. Ważnym źródłem uzupełniającym wiedzę w zakresie wymienionych problemów były wywiady z lekarzami i ich rodzinami. Wykorzystywanie

oral history w podobnych badaniach stało się jedną z metod pomocniczych procesu badawczego¹. Badacz otrzymuje informacje o przeszłości wraz z osobistym doświadczeniem rozmówcy, co pomaga spojrzeć na historię regionu z perspektywy uczestników lub ich potomków, a w rezultacie powstaje unikalne wspomnienie dotyczące określonego miejsca i czasu². Wspomniane rozmowy były nagrywane w latach 2023–2024 w ramach projektu NCN „Czechosłowacko-polskie Sieci Akademickie podczas Zimnej Wojny między wielką polityką i strategiami indywidualnymi”, realizowanego przez zespół polsko-czeski w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk w Warszawie³. Przeprowadzone rozmowy nie miały na celu rekonstrukcji faktów, lecz ukazanie osobistej perspektywy narratorów. W tym wypadku chodziło o zebranie wspomnień dotyczących życia lekarzy pracujących na pograniczu polsko-czeskim w okresie PRL, ich związków ze Szpitalem Śląskim i jego otoczeniem, zmian w życiu zawodowym powiązanych z funkcjonowaniem cieszyńskiej placówki, a także kontaktów ze środowiskiem lekarzy z Czechosłowacji. Autorka artykułu, dr Tomáš Pavlíček oraz Barbora Kulawiaková przeprowadzili dziewięć wywiadów biograficznych z rodzinami lekarzy i lekarzami związanymi ze Szpitalem Śląskim. W Cieszynie zostały nagrane cztery spotkania⁴: z Różą Karwowską (lat 86) córką Alfonsa Mackowskiego, chirurga, ordynatora szpitala, wnuczką pastora Karola Kulisza (1873–1940)⁵; z dr. Pawłem Waclawikiem (lat 102), ordynatorem Oddziału Neurologii i jego córką Małgorzatą Waclawik-Syrokosz (lat 67), chemiczką, nauczycielką⁶; z dr. Józefem Folwarcznym (lat 92), asystentem⁷; z Ireną French (lat 52), historyczką sztuki, dyrektorką Muzeum Śląska Cieszyńskiego w Cieszynie, córką Antoniego Michałka, ordynatora I Oddziału Chorób Płuc⁸; z dr. Wojciechem Brachaczkiem (lat 66), synem Tadeusza, kierownika Zakładu Patomorfologii⁹; w Orłowej (Orlova) przeprowadzono roz-

- 1 Powstało już wiele opracowań dotyczących relacji uczestników i naocznych obserwatorów wydarzeń historycznych, np.: L. Abrams, *Oral History Theory*, London 2010; M. Burawoy, *The Extended Case Method and One Theoretical Tradition*, Berkeley 2009; M. Jarząbek, *Podręcznik do historii mówionej*, Warszawa 2024; M. Kurkowska-Budzan, *Informator, świadek historii, narrator-kilka wątków epistemologicznych i etycznych oral history*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, t. 1, s. 9–34; M. Stasiak, „Czy więc byliśmy i jesteśmy naiwni...?” *Jeszcze jeden głos w debacie nad wykorzystaniem relacji ustnych w badaniach najnowszej historii Polski*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2018, r. 8, s. 29–61.
- 2 Kilka przykładów publikacji wykorzystujących oral history jako źródło do badań pogranicza: M. Małanicz-Przybylska, *Pogranicze jako dziedzictwo w narracjach mieszkańców Chochołowa na Podhalu*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2022, r. 12, s. 52–72; J. Pokojka, *Granice na pograniczu? Przypadek pogranicza polsko-słowackiego Sromowce Niżne – Czerwony Klasztor*, Warszawa 2017; J. Owłasiuk, *Znaczenie historii mówionej jako metody badawczej na przykładzie białoruskiej społeczności wiejskiej pogranicza polsko-białoruskiego*, „Studia Podlaskie” 2016, t. 24, s. 295–313.
- 3 Bilateralny projekt OPUS LAP 20 jest finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (nr 2020/39/1/H/53/03589) oraz przez agencję Grantów agentura České republiky (nr 21-45624L), kierownik projektu dr Tomáš W. Pavlíček.
- 4 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 11.11.2023 r., 5.04.2024 r., 6.04.2024 r., 12.09.2024 r.
- 5 Polski duchowny luterański, wikariusz w zborze ewangelickim w Ligotce Kameralnej na Zaozliu, potem w Cieszynie, zwierzchnik Diecezji Cieszyńskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Założyciel Zakładów Opiekuńczych oraz Żeńskiego Diakonu „Eben-Ezer” w Dziegielowie, redaktor i wydawca czasopism ewangelickich. Karol Kulisz był bliskim współpracownikiem przywódcy polskich ewangelików, ks. Franciszka Michejdy. W latach 1918–1920 aktywnie występował w obronie przynależności Śląska Cieszyńskiego do Polski (w lipcu 1920 r. złożył Radzie Ambasadorów memoriał w sprawie przyłączenia Śląska do Polski). We wrześniu 1939 r. został aresztowany przez gestapo za działalność narodową i polityczną na rzecz przyłączenia Śląska Cieszyńskiego do Polski. Zginął w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie w maju 1940 r.
- 6 Rozmowa z Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz, Cieszyn, 10.11.2023 r.
- 7 Rozmowa z Józefem Folwarcznym, Cieszyn, 6.04.2024 r.
- 8 Rozmowa z Ireną French, Cieszyn, 12.09.2024 r.
- 9 Rozmowa z Wojciechem Brachaczkiem, Cieszyn, 5.04.2024 r.

nową z Bogusławem Chwajolem doc. MUDr (lat 80), urologiem¹⁰, ordynatorem oddziału Urologii w Nowym Jicynie (Nový Jičín), synem Ludwika, lekarza pracującego w Lutni (Lutyně). W niniejszym artykule zostały wykorzystane przede wszystkim wywiady z Różą Karwowską oraz Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz.

Historię Szpitala Śląskiego można rozważać w kilku aspektach. Po pierwsze, jako placówka znajdująca się w Cieszynie jest wpisany w dzieje miasta i Śląska Cieszyńskiego, a jego losy uzależnione były od przynależności państwowej tego obszaru leżącego na pograniczu. W momencie wybudowania szpitala Śląsk Cieszyński znajdował się w granicach imperium Austro-Węgier i był częścią kraju koronnego zwanego Śląskiem Austriackim ze stolicą w Opawie. Cesarz Franciszek Józef I za czasów swego panowania odwiedził miasto czterokrotnie, w latach 1851, 1880, 1890 i w 1906, kiedy to odwiedził szpital. Na dowód przywiązania do władcy jeden z pawilonów szpitalnych nosił imię Kaiser Franz Josef Haus. Przez kilka pierwszych lat lecznica była własnością zboru ewangelickiego w Cieszynie, później przeszła na utrzymanie Rządu Krajowego w Opawie. Po zakończeniu działań wojennych w kwietniu 1919 r. szpital został przejęty przez Rząd Krajowy Księstwa Cieszyńskiego¹¹. W czerwcu 1922 r. Cieszyn, wraz z częścią Śląska Cieszyńskiego przyznanego Polsce przez Radę Ambasadorów, został włączony do województwa śląskiego. Od tej pory szpital podlegał Śląskiemu Urzędowi Wojewódzkiemu w Katowicach. Podczas II wojny światowej placówkę zajęły władze niemieckie. Po wyzwoleniu wraz ze zmianami granic szpital stracił na swoim znaczeniu; jako lecznica powiatowa nie mógł liczyć na takie wsparcie finansowe i zainteresowanie władz, jakie miał, będąc szpitalem wojewódzkim.

Drugi istotny element towarzyszący dziejom szpitala przez wiele lat to kwestia wyznaniowa. Bezpośrednią przyczyną założenia szpitala były spory religijne, wcale nie tożsame z przynależnością narodową: w przypadku Śląska Cieszyńskiego stereotyp „Polak-katolik, ewangelik-Niemiec” nie miał racji bytu. Tożsamość etniczną ludności polskiej kształtowały dwa kościoły: rzymskokatolicki i ewangelicko-augsburski¹². Cieszyn był miastem wielowyznaniowym, przeważali katolicy, liczni byli protestanci, a także wyznawcy religii

10 Rozmowa z Bogusławem Chwajolem, Orlova, 13.09.2024 r.

11 Rząd Krajowy Księstwa Cieszyńskiego rozpoczął działalność w styczniu 1919 r., ale został powołany 15. 12.1918 r. (naczelnikiem został Jan Michejda) i został uruchomiony przez Rząd Polski w Warszawie re-skryptem z 14.01.1919 r. Wykonywał swoje obowiązki (z przerwą od 23.01 do 04.03) do przybycia alianckiej Komisji Plebiscytowej w lutym 1920 r. Po rozpadzie monarchii habsburskiej 5.11.1918 r. została zawarta umowa między lokalnymi reprezentacjami Polaków i Czechów: Radą Narodową Księstwa Cieszyńskiego (powstała 12.10.1918 r. i reprezentującą ludność polską Śląska Cieszyńskiego w stosunku do władz austriackich) i Zemským Národním Výborem pro Slezsko. Według porozumienia kryterium etniczne dzieliło Śląsk Cieszyński na część polską i czeską. Powiaty Bielsko i Cieszyn oraz część powiatu Frysztat (z wyjątkiem 6 gmin) znalazły się pod nadzorem Rady Narodowej. Administracja czeska objęła swym zasięgiem cały powiat Frydek oraz 6 gmin powiatu Frysztat. Umowa ta, zatwierdzona przez rząd polski w Warszawie, uznający Radę Narodową za swój organ, dawała pełne kompetencje najwyższej władzy administracyjnej na określonym terenie aż do czasu rozwiązania sprawy Śląska Cieszyńskiego. Po ogłoszeniu przez Polskę wyborów do sejmiku ustawodawczego w styczniu 1919 r. na spornych terenach (w regionie, którego granice nie zostały jeszcze ustalone) prezydent Masaryk zdecydował się na interwencję militarną 17.01.1919 r. Po ataku armii czeskiej odbito Bogumini i Zaolzie. W kolejnych miesiącach próbowano problem granic rozwiązać poprzez rozmowy i plebiscyt, którego przygotowaniu towarzyszyła obustronna przemoc. W lipcu 1920 r. Rada Ambasadorów dokonała podziału Śląska Cieszyńskiego bez planowanego plebiscytu (mimo wcześniejszych ustaleń). Zob. T. Pavlíček, „*There Will Be No Free Bohemia without Free Poland, No Free Poland without Free Bohemia*”. *Masaryk's Vision of Independent States*, „Acta Poloniae Historica” 2022, t. 123, s. 222–223.

12 Według austriackiego spisu ludności z 1900 r. miasto miało 18 581 mieszkańców, z tego 69,3% było katolikami, 21,6% ewangelikami, 9% wyznawcami judaizmu. Językiem niemieckim posługiwało się 56,6%, 32% polskim, 5,7% czeskim, 0,4% innym.

mojlesztowej¹³. Mieszkańcy tego regionu – Czesi, Niemcy, Polacy – tworzyli wspólnoty wyznaniowe, wzajemnie na siebie oddziaływujące. Przypomnijmy, że szeroko rozumiana kultura niemiecka była dominująca w cesarstwie austriackim, a więc także w omawianym regionie. Sam Cieszyn był nazywany „małym Wiedniem”, co podkreślało jego specyficzny obszar kulturowy¹⁴. Dopiero po rozpadzie Austro-Węgier i podzieleniu Księstwa Cieszyńskiego pomiędzy Czechosłowację i Polskę zaczęto dowartościowywać tradycję polskości, a wręcz deprecjonować wkład niemieckiej kultury w rozwój kraju¹⁵.

Z tym zagadnieniem związane jest kolejne zjawisko warte odnotowania: historia szpitala może posłużyć do studiów nad współzależnością pamięci i tożsamości lokalnej. Kwestie narodowościowe, mimo starań władz nadrzędnych, były mniej istotne. Powstanie, rozwój placówki, a także sukcesy lecznicze szpitala zawdzięczał osobom związanym z niemieckim dziedzictwem kulturowym. Przez wiele lat trudno było odnaleźć polskim badaczom szukającym wymiaru narodowego w bogatej historii Śląska Cieszyńskiego, a w tym przypadku Szpitala Śląskiego, śladów polskości. Skupiano się więc na dezawuowaniu niemieckojęzycznych lekarzy i dobroczyńców lecznicy, zarzucając im nacjonalizm, chęć germanizowania, nieprzestrzeganie poleceń władz polskich przez dyrekcję (po 1922 r.) i w rezultacie „niemczyzna panowała w szpitalu nadal niepodzielnie”, a „jedna z pielęgniarek nazwała beczelnością ze strony urzędnika policji katowickiej odzywanie się do niej po polsku”¹⁶. Trudno jednak było negować dzieło dr. Hermanna Hinterstoissera (1861–1932), długoletniego dyrektora szpitala, więc polscy autorzy publikacji o szpitalu zaznaczali, że był

małym lekarzem i szlachetnym człowiekiem, chociaż jako Austriak związał się z walką austriackich Niemców o ich dominację w habsburskiej monarchii, po zaś jej upadku bronił relikwów niemieckiego panowania na Śląsku Cieszyńskim¹⁷.

Podkreślano natomiast rolę ówczesnego dyrektora, dr. Jana Władysława Kubisza (1930–1939) zaznaczając, że

równouprawnienie narodowościowe w szpitalu śląskim nastąpiło dopiero z chwilą zmiany dyrekcji oraz po usunięciu spośród personelu lekarskiego i sanitarnego tych osób, które nie władały językiem polskim, urzędowym za nowej dyrekcji, lub nie tały się z nienawiścią do państwa polskiego i polskości w ogóle¹⁸.

13 W 1857 r. liczba mieszkańców Cieszyna z przedmieściami wynosiła 9062 osób, z czego stałych było 6137 osób. Wśród nich było 5371 katolików, 541 ewangelików, 225 wyznawców judaizmu. Zob. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimierski t. 1, Warszawa 1880, s.v. Cieszyn. W 1910 r. w Cieszynie mieszkało 22 489 osób, z czego wyznawców religii rzymsko-katolickiej było 69,3%, protestantów 21,6%, Żydów 9,4%. Zob. A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki, *Statystyka Polski: Handbuch der polnischen Statistik: Tableau statistique de la Pologne*, Kraków 1915, s. 63.

14 Zastosowanie metafory „mały Wiedeń” ujawniało silne powiązanie miasta ze stolicą Austro-Węgier, wprowadzając kategorie wyobraźni i pamięci zwiększające atrakcyjność Cieszyna. O mapach mentalnych dotyczących przestrzeni miejskiej więcej w artykule: G. Bałut, *Mapy mentalne jako wyobrażenia miejskich obszarów kulturowych*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2013, t. 13, s. 47–56.

15 G. Kubica, *Powrót pastora Haasego, czyli o problematyce niemieckiego dziedzictwa i kształtowaniu się wielokierunkowej pamięci śląsko-cieszyńskich ewangelików*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2021, t. 12, s. 32–54.

16 F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1934, t. 4, s. 180.

17 J. Król, *Z dziejów cieszyńskiego lecznictwa*, [w:] *Szpital Śląski w Cieszynie*, red. T. Brachaczek [et al.], Cieszyn 1988, s. 25.

18 F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 180; J. Król, *Z dziejów*, s. 23.

Dyrektor Kubisz zdecydował o usunięciu z terenu szpitala popiersia pastora Theodora Haasego, stojącego na kamiennym cokole ustawionym przy wejściu do szpitala¹⁹. Podstawę pomnika ozdabiały trzy brązowe tablice przedstawiające sceny pracy lekarzy i pielęgniarek²⁰. Popiersie Haasego można traktować jako symbolicznego świadka zmiennych procesów upamiętniania. Koleje losu tego dzieła znakomicie odzwierciedlają sytuację polityczną, społeczną i lokalną miasta pogranicza wpływającą na eksponowanie lub chowanie popiersia. Pomnik, autorstwa krakowskiego rzeźbiarza Jana Raszki, ufundowany przez władze krajowe w Opawie został uroczystie odsłonięty w 1912 r. Po zajęciu przez Polskę Zaolzia z pomnika usunięto popiersie. Wróciło na swoje miejsce na polecenie władz niemieckich w 1939 r. Po zakończeniu wojny popiersie ponownie zniknęło w piwnicznych czeluściach lecznicy. Od 1952 r. rzeźba znajdowała się w Kościele Jezusowym w Cieszynie. Na szczęście nie uległa zniszczeniu i w 2012 r. wróciła na teren szpitala, dziś znajduje się w holu wejściowym²¹.

Mieszkańcy Cieszyna, pacjenci szpitala i ich rodziny pamiętają postaci związane z historią placówki. I nie miało żadnego znaczenia jakiej byli narodowości. Bardzo cenionym był wspomniany Hinterstoisser. Mocno związana ze szpitalem była darczyni i filantropka hrabina Gabriela Thun-Hohenstein (1872–1957), która zapisała się w pamięci mieszkańców Śląska Cieszyńskiego jako „Dobra Pani z Kończyc Wielkich”²². Po wojnie spotkały ją liczne nieprzyjemności ze względu na to, że była Niemką, ale w szpitalu znalazł się dla niej pokój, w którym mieszkała. Na pogrzebie zmarłej w 1957 r. pojawiły się tłumy mieszkańców. Cieszynianie udowodnili, że pamiętają jak wiele dobrego zdołała dla nich i ich rodzin, a także szpitala i jego pacjentów i że są jej wdzięczni za okazaną pomoc.

Warto też zauważyć, w jaki sposób przejawiała się tożsamość lokalna pracujących w nim medyków. We wspomnianych wywiadach bardzo widoczne jest przejawiające się w różny sposób przywiązanie lekarzy i ich rodzin do tego miejsca – na przykład poprzez kontakty z pacjentami wychodzące poza ramy szpitalnych obowiązków, o których mówili wszyscy rozmówcy. Neurochirurg Paweł Waclawik, wiedząc o trudnej sytuacji finansowej wielu pacjentów cieszyńskiej placówki, potrafił tak organizować wycieczki rodzinne, by przy okazji dojeżdżać do swych podopiecznych i zawozić im recepty, w ten sposób unikali kosztownej dla nich wyprawy do miasta. Będąc na emeryturze, nadal odwiedzał „swoich” pacjentów w szpitalu, by z nimi porozmawiać²³. Pacjenci wspominali przez długie lata dr. Alfonsa Mackowskiego odwiedzającego przed Świątami Bożego Narodzenia chorych wszystkich oddziałów, by złożyć im osobiście życzenia. O bliskości i związku ze szpitalem świadczy fakt, że lekarze powracali po wojnie do Szpitala Śląskiego. Mając do wyboru inne miejsca pracy, nawet za granicą jak Mackowski, wracali, „ponieważ poznali nową chorobę

19 Pomnik odsłonięto zaraz po śmierci Haasego przy głównej bramie, na terenie cieszyńskiego szpitala.

20 W 1987 r. na cokole odsłonięto rzeźbę autorstwa Jana Hermy przedstawiającą popiersie pielęgniarki.

21 Więcej na ten temat zob. G. Kubica, *Powrót pastora*, s. 32–54.

22 Gabriela Thun-Hohenstein, urodzona w Wiedniu, pochodziła z rodziny hrabiów Larisch von Mönnich z Karwiny. Była dziedziczką i ostatnią właścicielką pałacu w Kończycach Wielkich. W 1893 r. poślubiła adiutanta cesarza Franciszka Józefa, Feliksa hrabiego von Thuna und Hohensteina. Za swoje zasługi dla Szpitala Śląskiego została odznaczona w 1922 r. Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Przewodnicząca cieszyńskiego Czerwonego Krzyża, podczas okupacji niemieckiej troszczyła się w jednakowym stopniu o rannych żołnierzy niemieckich i polskich. W 1945 r. jej majątek został skonfiskowany, a w pałacu funkcjonował dom dziecka. Zob. I. Nowak, *Dama dworu na podcieszzyńskich włościach: hrabina Gabriela von Thun und Hohenstein (1872–1957) jako przedstawicielka elit Śląska Cieszyńskiego w pierwszej połowie XX wieku*, „Wieki Stare i Nowe” 2012, t. specjalny, s. 149–156.

23 Rozmowa z Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz, Cieszyn, 10.11.2023 r.

nostalgie²⁴. Tożsamość lokalna silniejsza niż narodowa widoczna była szczególnie w relacjach lekarzy austriackich do polskich pacjentów i polskiego personelu podczas okupacji niemieckiej. Ich zachowanie diametralnie odbiegało od niegodnej postawy niemieckich medyków. Podczas ewakuacji sprzętu polskim lekarzom pomagał dr Richard Penecke, pochodzący z Linzu, od 1919 r. kierownik prosektorium. On także brał udział w ukryciu przez Niemcami, wywozącymi wyposażenie szpitala na teren Rzeszy, zapasów szkła laboratoryjnego, klisz rentgenowskich, części bielizny pościelowej i środków opatrunkowych²⁵.

Zapewne te uczucia bliskości i łączności ze szpitalem ludzi w nim pracujących, i dumy z bycia lekarzem Szpitala Śląskiego były powodem do przygotowania i wydania dwóch książek poświęconych lecznicy. W jednej z nich skrupulatnie wymienione zostały wszystkie osoby zatrudnione w szpitalu. Inicjatorami i autorami byli właśnie medycy cieszyńskiej placówki²⁶. Szczególne zasługi w dokumentowaniu biografii ludzi związanych ze Śląskiem Cieszyńskim i z Zaolziem (a więc także lekarzy Szpitala Cieszyńskiego) miał Tadeusz Brachaczek²⁷. Biogramy jego autorstwa ukazywały się w dziale *Kącik Historyczny* w wydawanym przez pracowników cieszyńskiej placówki biuletynie „Wiadomości z ulicy Bielskiej 4”. Były także wykorzystane w *Słowniku medycyny i farmacji Górnego Śląska*²⁸.

Niecodzienną publikacją jest także album *Szpital Śląski w fotografii (1893–1990)* przygotowany przez Karola Skalkę (1928–2024), długoletniego pracownika laboratorium szpitala. Dokumentowanie historii Szpitala Śląskiego w Cieszynie, jego architektury, związanych z nim pracowników i pacjentów stało się wieloletnią pasją Skalki. Na gromadzoną przez lata kolekcję składają się fotografie archiwalne oraz zdjęcia jego autorstwa²⁹.

Allgemeine Krankenhaus der evangelischen Kirchengemeinde in Teschen. Szpital Powszechny Zboru Ewangelickiego w Cieszynie: 1892–1903

W połowie XIX w. Cieszynie działały cztery szpitale. Dwa były prowadzone przez zakony katolickie. W 1700 r. przy klasztorze Braci Miłosierdzia (Bonifratrów) powstał pierwszy szpital (rozumiany jako zakład), w którym leczono i opiekowano się chorymi. Opiekę nad chorymi mężczyznami sprawowali zakonnicy i jeden lekarz³⁰. W szpitalu Sióstr Elżbietanek

24 A. Mackowski, *Refleksje i wspomnienia*, [w:] *Pamiętniki chirurgów*, Warszawa 1974, s. 224.

25 Rozmowa z Wojciechem Brachaczkiem, Cieszyn 05.04.2024 r.; E. Buława, *W czasie wojny i okupacji*, [w:] *Szpital Śląski w Cieszynie*, s. 34–50; I. French, *Historia szpitala*, www.szpitalslaski.pl/strona-242-historia_szpitala.html [dostęp 20.11.2023].

26 *Osiągnięcia lecznictwa zamkniętego w Cieszyńskim: w 25-lecie Polski Rzeczypospolitej Ludowej*, red. A. Mackowski, Warszawa 1970; T. Brachaczek, *Lekarze pracujący w Szpitalu Śląskim (w okresie od jego powstania do 1987 r.)*, [w:] *Szpital Śląski w Cieszynie*, s. 149–156.

27 Nazywany kronikarzem szpitalnictwa cieszyńskiego.

28 Rozmowa z Wojciechem Brachaczkiem, Cieszyn 5.04.2024 r.; *Słownik medycyny i farmacji Górnego Śląska*, red. A. Puzio, t. 1–3, Katowice 1993–1997.

29 „Album prezentuje historię cieszyńskiego szpitala, od momentu jego powstania do lat osiemdziesiątych XX w. oraz związanych z nim ludzi. Na kolekcję składa się sześć planów szpitala i fotografie przedstawiające szpitalną zabudowę, łącznie 69 fotografii, w tym 9 prezentujących kompleks i 60 prezentujących jego wnętrza. Przeważają fotografie z lat powojennych. Na 74 fotografiach przedstawieni są pracownicy szpitala: dyrektorzy, ordynatorzy oddziałów, personel lekarski i pielęgniarski. Są również fotografie pacjentów, darczyńców, w tym Gabrieli hrabiny Thun Hohenstein, oraz inicjatorów budowy i rozbudowy szpitala”. Zob. J. Lusek, *Lekarze i personel pomocniczy Szpitala Śląskiego w Cieszynie w zbiorze fotografii Karola Skalki*, „Acta Medicorum Polonorum” 2014, t. 4, s. 156–171.

30 Fundatorem szpitala był Adam Borek, właściciel Wędryni i Grodziszczka, który w testamencie zostawił cały majątek konwentowi Braci Miłosierdzia. W 1870 r. liczba pacjentów wynosiła 446. Szpital nie cieszył się dobrą

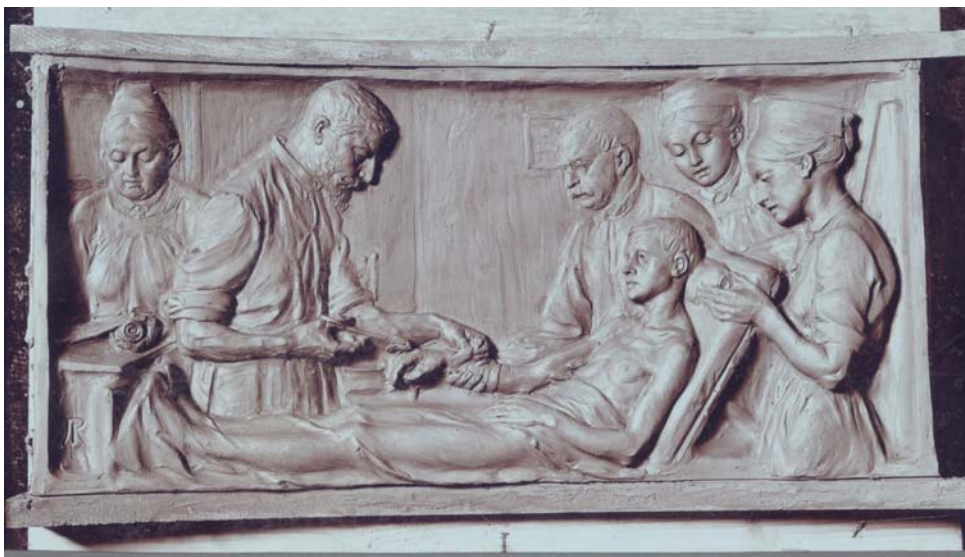
pacjentki nadzorowały zakonnice³¹. Trzecią lecznicą był działający od połowy XVIII w. lazaret wojskowy (funkcjonował do 1921 r.)³². W 1882 r. spłonął stary szpital (tzw. mieszczkański) istniejący przy kościele św. Jerzego prawdopodobnie od momentu założenia miasta czyli od XIII w.³³ W 1892 r. został uruchomiony Szpital Powszechny Zboru Ewangelickiego w Cieszynie (Allgemeine Krankenhaus der evangelischen Kirchengemeinde in Teschen) i ujawnił „rywalizację religijną” pomiędzy katolikami i ewangelikami: „pomysł założenia Śląskiego Szpitala wytonił się z waśni wyznaniowej, która pochłaniała umysły prawie całej ludności Śląska, od ludzi prostych do najwybitniejszych”³⁴. Pierwszą osobą publicznie poruszającą temat powstania tej placówki był polski pastor ks. Franciszek Michejda (1848–1921)³⁵, a do zrealizowania pomysłu doprowadził superintendent (od 1882 r.) morawsko-śląski kościoła ewangelicko-augsburskiego dr Theodor Haase (1834–1909)³⁶. Haase publicznie wystąpił z zarzutem, że w szpitalu Sióstr Elżbietanek szerzy się prozelityzm i „że usiłuje się nawracać ewangeliczki na katolicyzm w celu «uniknięcia wiecznego potępienia»”. Na ten temat toczyła się polemika w prasie cieszyńskiej, w „Silesii” oraz w wiedeńskich „Vaterland” i „Neue Freie Presse”³⁷. Na zgromadzeniu zboru ewangelickiego Haase zaproponował założenia własnego zakładu leczniczego, ale będącego lecznicą dla wszystkich chorych niezależnie od narodowości, języka i wyznania (bo tylko wtedy będzie on prawdziwie ewangelickim), a na jego terenie miał obowiązywać zakaz namawiania do konwersji. O tolerancji religijnej świadczy zatrudnienie na stanowisko dyrektora placówki katolika³⁸. Datki na budowę placówki Haase zbierał osobiście wśród protestantów w Austrii i za granicą, w krajach protestanckich. Spore sumy superintendent otrzymywał także w postaci wielokrotnych subwencji uchwalanych przez Sejm Krajowy. Jednak, co warte podkreślenia, datki pochodziły także od osób ubogich, którym zależało, by powstał „ich

opinią. Zarzucano stosowanie przestarzałych metod leczenia, niewłaściwe odżywianie pacjentów, szerzenie się chorób zakaźnych. Zob. F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 150–151; J. Król, *Z dziejów*, s. 8–9.

- 31 Szpital Sióstr Elżbietanek powstał dzięki staraniom dwóch zakonnicek, Magdaleny Glenk i Franciszki Frank, które w 1714 i 1761 r. w dwóch położonych przy rynku domach założyły klasztor i urządziły izbę dla 13 chorych. Podczas pożaru w 1789 r. spaliły się wszystkie zabudowania klasztorne i szpitalne. Dzięki pomocy rządu i hojności ofiarodawców odbudowany szpitalik oddano do użytku w 1793 r. Ze względu na dużą liczbę chorych wydział gminny cieszyński przyznał w 1899 r. klasztorowi subwencje na budowę nowego szpitala. Od 1906 r. uzyskał prawa szpitala powszechnego, leczono w nim również dzieci i mężczyzn.
- 32 Szpital wojskowy powstał prawdopodobnie równocześnie z wybudowaniem pierwszych koszar w Cieszynie w 1755 r.
- 33 Zgodnie z tradycją średniowieczną szpital znajdował się poza murami miasta i związany był ściśle z kaplicą pod wezwaniem św. Trójcy i św. Krzyża, późniejszym kościołem św. Jerzego.
- 34 J. Kubisz, *Dzieje Śląskiego Szpitala w Cieszynie*, „Gazeta Lekarska Śląska Polskiego” 1.01.1936, r. 1, z. 1, s. 2–9.
- 35 Polski duchowny ewangelicko-augsburski, pastor zboru w Nawsiu, działacz narodowy i oświatowy na Śląsku Cieszyńskim, członek korespondent Towarzystwa Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu od 1895 r. Prezes Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej w Cieszynie, członek Ligi Narodowej.
- 36 Zwierzchnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Śląsku Austriackim i Morawach, proboszcz w Bielsku i Cieszynie, intelektualista, promotor wielu inicjatyw edukacyjnych, charytatywnych i społecznych, liberalny polityk (zasiadał w Sejmie Krajowym w Opawie i Radzie Państwa w Wiedniu z ramienia Niemieckiej Partii Postępowej), a także – przeciwnik wszelkich nacjonalizmów i antysemityzmu. Zob. G. Kubica, *Powrót pastora*, s. 32.
- 37 F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 175–176.
- 38 W sprawozdaniu wydanym przez dyrekcję szpitala czytamy „Przyjęcie chorych nie zależy bynajmniej od ich narodowości i wyznania. Pod względem wyznaniowym obowiązują następujące zasady: 1) żaden chory nie może ponosić szkody z powodu swego wyznania. 2) potrzeby religijne każdego chorego muszą być zaspokojone bez względu na jego wyznanie. 3) nie wolno narzucać chorym sposobu ich zaspokojenia. 4) w obrębie zakładu przejście do innego wyznania jest wykluczone. Nad łóżkiem każdego chorego widniała tabliczka, na której zanotowano imię, nazwisko, datę przyjęcia, wyznanie”. Zob. F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 185.

Ryc. 1. Zabieg przeprowadzony przez dr. Hermanna Hinterstoissera i jego zespół (ze zbiorów Muzeum w Cieszynie, udostępnione dzięki dyrektorce, dr Irenie French)

Ryc. 2. Scena zabiegu przeprowadzonego przez dr. Hermanna Hinterstoissera odtworzona na jednej z tablic umieszczonych pod cokołem pomnika ks. Theodora Haasego (ze zbiorów Muzeum w Cieszynie, udostępnione dzięki dyrektorce, dr Irenie French)

szpital” – szpital ewangelicki³⁹. Wspomniana rywalizacja wyznaniowa odniosła pozytywny skutek i w rezultacie przyczyniła się do wybudowania na zakupionej przez komitet budowy działce znajdującej się na ówczesnym Górnym Przedmieściu (dziś ul. Bielska 4) nowej szpitalnej placówki. Pierwszym dyrektorem szpitala został Hinterstoisser, sprowadzony przez Haasego z Wiednia. Lekarz był uczniem radcy dworu dr. Theodora Billrotha (1829–1894)⁴⁰, znakomitego chirurga austriackiego, u którego praktykował przez kilka miesięcy w Klinice Chirurgii. Możliwe, że młody stażem medyk (31 lat) zdecydował się na pracę w mniejszym ośrodku, gdyż w Wiedniu od lat osiemdziesiątych absolwenci studiów medycznych, a nawet lekarze z kilkunastoletnią praktyką mieli problemy ze znalezieniem pracy. Przyczyną była zbyt duża liczba chętnych pragnących znaleźć zatrudnienie w stolicy w zawodzie lekarza⁴¹. Poza tym szpital w Cieszynie był nowododaną placówką⁴², co gwarantowało jej rozwój według zasad wprowadzanych od początku przez nowego dyrektora. Hinterstoisser na tym stanowisku pozostał przez 38 lat. Oprócz funkcji dyrektora został ordynatorem dwóch oddziałów – chirurgicznego i ginekologicznego. Był nie tylko utalentowanym lekarzem (chirurgiem), lecz również doskonałym organizatorem, (dzisiaj powiedzielibyśmy menadżerem).

Mimo powodzenia swego zamiaru Haase był krytkowany za rosnące koszty utrzymania szpitala spowodowane przyjmowaniem pacjentów innych wyznań. Z kolei stronie katolickiej nie podobało się, że szpital jest dwa razy droższy niż katolickie placówki⁴³. Brak funduszy na pokrycie potrzeb placówki zmusił gminę ewangelicką do przekazania szpitala na własność krajowi. W zawartym porozumieniu znalazły się warunki, które Wydział Krajowy był zobligowany uznać i wypełnić. Oprócz oczywistych zobowiązań finansowych zapewniających placówce stały rozwój i modernizację, znalazł się ważny punkt mówiący, że „szpital ten będzie miał na wieczne czasy charakter międzywyznaniowy”⁴⁴.

Schlesisches Krankenhaus (Szpital Śląski) 1903–1939

W rezultacie lecznica w 1903 r. została upaństwowiona i podporządkowana administracji Rządu Krajowego w Opawie jako Szpital Śląski (Schlesisches Krankenhaus). Władzom zależało na dalszym rozwoju placówki i partycypowały w kosztach budowy pawilonu zakaźnego dla błonicy i płonicy. Na terenie szpitala pojawiło się prosektorium z kaplicą. Nadal też można było liczyć na darczyńców. Ważnym przedsięwzięciem była budowa, z inicjatywy Gabrieli Thun-Hohenstein w znacznej mierze fundatorki pomysłu, pawilonu dla dzieci.

39 F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 178; *Das Allgemeine Krankenhaus der evangelischen Gemeinde in Teschen: Bericht des Curatoriums über die Gründung dieser Anstalt und deren Entwicklung im ersten Halbjahre ihres Bestandes*, Teschen 1893, s. 11–13.

40 Jeden z najbardziej błyskotliwych medyków europejskich, autor wielu podręczników do medycyny. Stosował nowoczesne metody resekcji żołądka, operacje krtani i przelyku. Od 1867 r. profesor uniwersytetu w Wiedniu. Na jego wykładach byli obecni lekarze z całego świata. Zob. J. Wnęk, *Światowa medycyna w polskiej nauce i dydaktyce lekarskiej 1795–1939: pedagogiczny aspekt dyfuzji nauki*, t. 1, Warszawa 2020, s. 107, 186–187.

41 W związku z takim stanem rzeczy pisano nawet o nadprodukcji lekarzy, i władze Uniwersytetu Wiedeńskiego ograniczyły liczbę przyjmowanych kandydatów na studia medyczne. Zob. ibidem, s. 106–107.

42 Podobnie jak szpital w Villach, z którego także wysłano propozycję pracy do Hinterstoissera.

43 J. Kubisz, *Dzieje Śląskiego Szpitala*, s. 3.

44 F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 180.

Podczas pierwszej wojny światowej Szpital Śląski funkcjonował jako szpital rezerwowi, a łóżka szpitalne zajęło wielu rannych i chorych żołnierzy armii austriackiej i niemieckiej. Lecznicę wizytował wówczas arcyksiążę Fryderyk⁴⁵.

Obecnie, w państwach należących do Unii Europejskiej można bez problemu przekraczać granice, często trudno zauważyć, że już jesteśmy w innym kraju. Ale dotyczy to tylko przyjezdnych lub turystów. Mieszkańcy pogranicza doskonale wiedzą, do którego z państw należy ten kawałek ziemi, na której żyją. Co nie znaczy, że zawsze akceptują tę przynależność. Bo pogranicze to nie tylko obszar określony granicami państwa. To również granice wyznaczone w świadomości, związane z tożsamością, a z tym wiąże się pamięć o doznanych krzywdach, niesprawiedliwości, wynarodowieniu. Do takich spornych terenów należy zachodnia część Śląska Cieszyńskiego zwana przez Polaków Zaolziem, a przez Czechów – Těšínsko⁴⁶. Mimo wielu wysiłków rządów, organizacji, instytucji mających na celu pokazanie wielokulturowości tego obszaru, da się zauważyć stereotypy i uprzedzenia nadal głęboko tkwiące w ludziach. Ale były również takie płaszczyzny współpracy, które pomagały w utrzymywaniu poprawnych stosunków, a nawet zażyłości między mieszkańcami pogranicza. Jednym z takich miejsc był na pewno Szpital Śląski w Cieszynie przyjmujący chorych z poza granic Polski, np. mieszkańców Zaolzia już przed 1938 r.

Po rozpadzie Austro-Węgier Szpital Śląski został przejęty 23 kwietnia 1919 r. przez Rząd Krajowy Księstwa Cieszyńskiego, co rozpoczęło zupełnie nowy rozdział jego historii. Następnie po przyłączeniu przyznanej Polsce części Śląska Cieszyńskiego do województwa śląskiego (czerwiec 1922 r.) placówka była nadzorowana przez Śląski Urząd Wojewódzki w Katowicach. Szpital Cieszyński był jedynym ogólnym szpitalem województwa śląskiego. Ośrodek modernizowano, dobudowywano nowe pawilony i oddziały, m.in. intensywnej opieki medycznej i chorób zakaźnych. Wśród kadry nadal pracowali lekarze zatrudnieni jeszcze przed 1919 r., co spotykało się z krytyczną opinią w prasie polskojęzycznej. Polacy mieszkający na Śląsku Cieszyńskim uważali, że szpital szerzy germanizację,

założyciel jego jak i pierwszy dyrektor dr Hermann Hinterstoisser, to byli przywódcy nacjonalistów niemieckich na Śląsku, dążący do germanizacji kraju, zwalczający ruch narodowościowy polski. Oni nadali zakładowi humanitarnemu charakter jednostronny, niemiecki. Lekarzami szpitalnymi, byli stale aż do przewrotu Niemcy „z wyjątkiem jednego na początku”⁴⁷.

45 Więcej o Hinterstoisserze zob. J. Lisek, *Hermann Joseph Hinterstoisser (1861–1932) – dyrektor Szpitala Śląskiego w Cieszynie*, „Acta Medicorum Polonorum” 2013, nr 3, s. 3–11.

46 Region ten był różne nazywany. Najpierw mówiono Księstwo Cieszyńskie, później Śląsk Cieszyński w Czechosłowacji, Śląsk Zaolziański. Księstwo Cieszyńskie obejmuje historycznie ukształtowany obszar ograniczony na północy Boguminem, a na południu Mostami koło Jabłonkowa, na wschodzie Bielskiem, a na zachodzie rzeką Ostrawicą. W XIX w. nazwę tę zastępowano pojęciem Śląsk Cieszyński. Po podzieleniu obszaru w 1920 r. między Czechosłowację i Polskę tereny znajdujące się po stronie polskiej nazywano Śląskiem Cieszyńskim. Te, które pozostały po stronie czeskosłowackiej, przez czeskich historyków nazywane są Těšínsko. Polscy badacze mówią o tym obszarze: Czechosłowacki Śląsk Cieszyński, Śląsk Cieszyński w Czechosłowacji, Zaolziański Śląsk Cieszyński lub Zaolzie. Dla obszaru zamieszkiwanego przez etniczną ludność polską najbardziej adekwatna nazwa to Zaolzie. Termin „Zaolzie” (Śląsk za Olzą, Śląsk Zaolziański) został spopularyzowany po 1920 r. w Polsce międzywojennej. Zwyczajowo dotyczy terenów zamieszkiwanych przez Polaków (w przybliżeniu chodzi o obszar dwóch powiatów: frysztackiego i czeskokieszyńskiego z lat 1920–1938, po reorganizacji administracji terenowej przeprowadzonej w 1960 r. – powiatu karwińskiego i wschodniej części powiatu frydecko-miasteczkiego leżących za graniczną Olzą oraz ludności polskiej tam osiadłej, posiadającej w większości czeskosłowackie (dzisiaj czeskie) obywatelstwo). Natomiast określenie „Zaolzianin”, „Zaolziak” dotyczy tylko Polaka zamieszkującego wymieniony obszar. Czech pochodzący z Zaolzia nie jest Zaolzianinem.

47 F. Popiołek, *Szpitala cieszyńskie*, s. 185–186.

Komisje wojewódzkie wizytujące placówkę nie miały żadnych zastrzeżeń do jej funkcjonowania, a jedynym mankamentem było prowadzenie w języku niemieckim księgowości i statystyk. Mimo tych uwag nie doszło do zwolnień lekarzy austriackich. Trudno było zastąpić tak doskonałych fachowców, na czele z dyrektorem Hinterstoisserem. Wysoki poziom usług medycznych był niewątpliwie ich zasługą. Rozporządzenia nowej władzy nakazywały zdjęcie z korytarzy i ścian szpitalnych dwujęzycznych tablic (niemiecko-polskie), które zastąpiono polskimi. Usunięto także tablice z niemieckimi nazwami pawilónów odnoszące się do głównych fundatorów, m.in. hrabiny Thun⁴⁸.

W 1930 r. kolejnym dyrektorem został pochodzący z Gnojnika dr Jan Władysław Kubisz (1885–1948), absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kubisz kontynuował dzieło poprzednika, dbając o rozwój i unowocześnianie szpitala utrzymywał wysoki poziom szpitalnej opieki medycznej. W ciągu kolejnych lat odchodzących lekarzy z czasów austriackich zastępowali polscy medycy, z których część powróciła do szpitala po zakończeniu II wojny światowej. Byli to: Henryk Bernacik (1911–1983), Janina Bincer (1901–1995), Wiktor Bincer (1902–1982), Edmund Dalski (1906–1996), Karol Dostal (1907–1980), Albin Garbień (1896–1954), Maria Kossowska (1901–1987), Tadeusz Kossowski (1902–1945), Jan Kubisz (1885–1948), Alfons Mackowski (1902–1972), Roman Misiaczek (1895–1953), Alfred Nowak (1899–1967), Zdzisław Nosek (1911–1990), Paweł Rykała (1893–1956), Jan Zielina (1907–1979), Jan Zigmund (1902–1970)⁴⁹.

W dalszym ciągu szpital był wierny zasadom przyjmowania chorych bez względu na ich wyznanie czy narodowość. Przykładowo w 1924 r. na 3244 pacjentów 1775 było mieszkańcami województwa śląskiego, leczono także 890 Czechów (szpital budowany w Czeskim Cieszynie został oddany do użytku dopiero w 1937 r.). Skład wyznaniowy był następujący: 1870 katolików, 1045 ewangelików, 297 Żydów, 19 grekokatolików i 11 bezwyznaniowych⁵⁰.

Kolejna znacząca data w dziejach szpitala to październik 1938 r. Ale już miesiąc wcześniej z obawy przed możliwością wojny z Czechosłowacją zwalniano pacjentów do domu. Obawiano się, że Czesi będą się bronić przed aneksją. Wraz z przejściem przez Polskę Zaolzia Szpital Śląski został wzbogacony o kompleks szpitalny w Czeskim Cieszynie. Został tam przeniesiony oddział wewnętrzny kierowany przez dr. Wiktora Bincera. Miejsce zwalnianych z pracy lekarzy czechosłowackich zajmowali medycy przyjeżdżający z Polski. Także kilku lekarzy ze Szpitala Śląskiego rozpoczęło pracę na terenach przyznanych Polsce. Alfons Mackowski został dyrektorem Szpitala Powszechnego w Nowym Boguminie⁵¹.

Szpital Śląski w okresie 1939–1948

W przededniu II wojny światowej (między 28 a 31 sierpnia) szpital został ewakuowany transportem kolejowym do klasztoru salezjanów w Oświęcimiu. Podczas wojny w szpitalu

48 I. French, *Historia szpitala*.

49 T. Brachaczek, *Wykaz lekarzy pracujących w Szpitalu Śląskim (w okresie od jego powstania do 1987 r.)*, [w:] *Szpital Śląski w Cieszynie*, s. 149–156.

50 W. Dubiański, *W sprawie lecznictwa w Szpitalu Śląskim w Cieszynie w okresie międzywojennym*, „Pamiętnik Cieszyński” 1996, t. 11, s. 61–62.

51 I. French, *Historia szpitala*.

pracowało kilku polskich medyków: Rykała, Bernacik, Nowak⁵². To właśnie oni przywitali kolegów powracających stopniowo po zakończeniu wojny do pracy. Jako pierwszy stawił się Kubisz, który powrócił na zajmowanego przed wojną stanowisko. Funkcję pełnił do śmierci w marcu 1948 r. W ciągu tych kilku lat potrafił wznowić funkcjonowanie szpitala mimo wielu problemów związanych z trudnym czasem lat powojennych. Do kłopotów finansowych, braków kadrowych, licznych pacjentów dotkniętych chorobami zakaźnymi (gruźlica, szkarlatyna, grzybica, choroby weneryczne) doszły jeszcze sprawy związane z weryfikacją narodowościową, rozliczanie ludności z podpisywania Niemieckiej Listy Narodowościowej (*Deutsche Volksliste*) i zachowania podczas wojny⁵³. Wymuszona deklaracja narodowościowa nie była aktem kolaboracyjizmu. Oznaczało dla mieszkańców prowincji możliwość pracy, pozostanie w domu, a także uniknięcie wywózki na roboty do Rzeszy⁵⁴. Wśród moich rozmówców także wybrzmiała sprawa przyjmowania narodowości niemieckiej, która miała zapewnić im bezpieczeństwo. Rodzice Pawła Waclawika (matka i ojczym) nie utracili praw do wapiennika, ponieważ podpisali kategorię III (*Eingedeutschte*⁵⁵) i zadeklarowali narodowość śląską, dającą ograniczone obywatelstwo niemieckie i chroniącą przed więzieniem lub obozem koncentracyjnym. On sam początkowo wybrał kategorię IV (1941r.), ale później zmienił na III, by zostać zwolnionym z obozu pracy w Oławie i móc pracować w biurze u niemieckiego urzędnika. Wszyscy wpisani na niemiecką listę narodowościową podlegali prawu niemieckiemu, co oznaczało, że byli powoływani do wojska. Od wiosny 1942 r. Waclawik w mundurze Wehrmachtu przebywał we Francji. Pracował jako kierowca. Po roku trafił na front wschodni do Taganrogu (przedmurze Kaukazu). Kiedy front cofał się, w okolicy granicy polskiej pod Brodami dostał się do niewoli radzieckiej. W Czernichowie na Ukrainie spędził cały rok aż do wyzwolenia. Do kraju powrócił w sierpniu 1945 r.⁵⁶

- 52 Wśród personelu byli również lekarze z zespołu doktora Hinterstoissera (Karl Schmid, Franz Groer, Karl Schmid), także grupa medyków przysłanych z Rzeszy.
- 53 Dla władz niemieckich istotne było wydzielenie w sposób jasny grup ludności przeznaczonej do zniemczenia i do usunięcia – chodziło o znalezienie możliwie szybkiej metody na wyodrębnienie osób przeznaczonych do wydalenia poza Śląsk. Narzędziem do tego służącym w późniejszym okresie stała się *Deutsche Volksliste* (DVL) – Niemiecka Lista Narodowa. Obok Kaszubów, Mazurów, górali podkarpackich znaleźli się w nich także Górnoślązacy. Poza DVL znaleźli się Polacy, którzy nie zostali obywatelami III Rzeszy. Natomiast na przełomie 1939–1940 nastąpiła policyjna rejestracja ludności tzw. *Einwohnererfassung*. Formularz rejestracji zawierał pytania dotyczące narodowości i używanego języka. Ponad 97% zadeklarowało narodowość niemiecką. Polską podały tylko osoby starsze chcące opuścić Śląsk oraz niewielka grupa młodzieży. Zob. Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970, s. 428.
- 54 W domu ojca Ireny French od początku było powiedziane, by wszyscy deklarowali narodowość niemiecką; rozmowa z Ireną French, Cieszyn, 12.09.2024 r.; Z. Boda-Krażel, *Problem Niemieckiej Listy Narodowościowej na Śląsku w latach 1941-1950*, Archiwum Państwowe w Katowicach, zbiory online, sbc.org.pl/Content/56159/praca.PDF [dostęp 18.11.2024], s. 3–4.
- 55 Niemcy wprowadzili cztery kategorie volksdeutschów: kategoria I – *Volksdeutscher* obejmowała etnicznych Niemców; w kategorii II - *Deutschstämmige* znalazły się osoby przynajmniej do narodowości niemieckiej, posługujące się językiem niemieckim na co dzień, żyjące w niemieckiej kulturze, zachowujące się biernie w okresie międzywojennym; III – *Eingedeutschte* to osoby autochtoniczne, uważane przez Niemców za częściowo spolonizowane oraz Polacy niemieckiego pochodzenia (osoby pozostające w związkach małżeńskich z Niemcami). Kategorię IV – *Fremdvölkische* podpisywali ci, którzy mimo pochodzenia niemieckiego, spolonizowali się, czynnie współpracowali w okresie międzywojennym z władzami polskimi, działali w polskich organizacjach społeczno-politycznych, a także Polacy uznani przez Niemców za wartościowych rasowo (po wykonanych badaniach, np. pomiarach czaszki). Automatycznie obywatelstwo niemieckie otrzymywali zaliczenie do grupy I i II, wpisani do grupy III otrzymywali obywatelstwo na 10 lat, a zapisani do kategorii IV mogli w wyjątkowych przypadkach dostać obywatelstwo niemieckie.
- 56 Rozmowa z Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz, Cieszyn, 11.11.2023 r.

Ordynatura Alfonsa Mackowskiego 1948–1972⁵⁷

Zmarłego dyrektora Kubisza zastąpił Alfons Mackowski, chirurg, dyrektor Szpitala Śląskiego w trudnych latach Zimnej Wojny. Warto przybliżyć postać tego człowieka, żyjącego na pograniczu polsko-czeskim, gdzie tak istotne były problemy tożsamościowe, kulturowe i religijne. Lekarz potrafił zażegnawać spory, ukazywał możliwości współpracy i tolerancji. Umiejętnie realizował swoje projekty naukowe nawet w niesprzyjających okolicznościach.

W Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim leży wioska Sucha Górna. W jej centrum znajdowało się spore gospodarstwo rolne zwane „Mackowskich owsisko”. Właśnie tutaj w rodzinie katolickiej urodził się w 1902 r. Alfons jako 13 dziecko Franciszka, górnika. Był bardzo słaby i chorowity i istniała obawa, że podzieli los trojga rodzeństwa i też nie przeżyje. Miał pięciu starszych braci: Ferdynarda, Franciszka, Teofila, Jana i Kornela. Siostry Anna, Józefa, Elżbieta i Emilia wcześniej wyszły za mąż. Z dziesięciorga rodzeństwa oprócz Alfonsa jeszcze Kornel zdobył wykształcenie, ale tylko średnie nauczycielskie. Narodziny dziecka nie zostały w tak licznej rodzinie zbyt mile przywitane i chłopiec był bardzo samotny. Zajmowały się nim głównie siostry.

Mały Alfons po skończeniu Ludowej Szkółki w Suchej, chciał się dalej uczyć. Wyjechał do Orłowej, tam uczęszczał do Polskiego Gimnazjum Realnego im. Juliusza Słowackiego. Szkoła w ocenie wizytatorów „pomyślnie rozwijała się zarówno pod względem merytorycznym jak i wychowawczym”⁵⁸. Przy szkole była bursa, w której mogli mieszkać biedniejsi uczniowie, nie płacąc za utrzymanie. Oprócz zajęć szkolnych uczniowie mieli dużą ofertę spotkań pozalekcyjnych. Dla miłośników lektur dostępna była „Czytelnia”, w ramach której działały dwie sekcje: historyczno-literacka i przyrodnicza. Przy gimnazjum działała drużyna skautowa, która zapoczątkowała historię harcerstwa polskiego na Śląsku⁵⁹. Alfons był członkiem I Drużyny od momentu jej założenia w 1912 r. do wybuchu I wojny światowej 1914⁶⁰. Wśród absolwentów gimnazjum było 30, którzy podjęli studia medyczne⁶¹.

Jednak Alfonsowi nie dane było ukończyć placówki w Orłowie. W 1919 r. brał udział w polskiej akcji plebiscytowej na Śląsku Cieszyńskim i w polskiej samoobronie przed czeską agresją. Uczestniczył w walkach Kampanii Suskiej i Jabłonkowskiej, został odznaczony medalem „Za obronę Śląska”⁶². Rodzinna wieś Mackowskich znalazła się w granicach Republiki Czechośłowackiej. Zmuszony do opuszczenia Zaolzia, nowy dom odnalazł u rodziny siostry Emilii i jej męża Karola Byloka w Roztropicach koło Bielska. Bezdzietne małżeństwo pomogło Alfonsowi, który skończył Państwowe Gimnazjum Realne w Białej Krakowskiej. Maturę zdał w 1921 r.⁶³

57 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 11.11. 2023 r., 5.04.2024 r., 12.09.2024 r.

58 *Księga Pamiątkowa Polskiego Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Cieszynie 1885–1995*, Cieszyn 2006, s. 101–102.

59 R. Baron, *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009, s. 78–79.

60 *Członkowie Pierwszej Drużyny w latach od 1912–1918*, „Ogniwo: dwutygodnik młodzieży polskiej w Czechośłowacji” 15.06.1937, s. 190.

61 K. Brożek, *Polscy lekarze na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim od końca XIX do połowy XX wieku*, Katowice 2009, s. 101.

62 *Pamiętnik Historyczny Bojowników o Niepodległość Śląska Zaolziańskiego: zawiera 5000 odznaczonych uczestników walk o Ziemię Piastowską*, Cieszyn 1939, s. 86, 88.

63 Wniosek złożony przez Alfonsa Mackowskiego o odtworzenie świadectwa dojrzałości. Zob. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty, Warszawa 20.04.1964 r., nr 5, poz. 47, s. 130.

Alfons początkowo chciał skończyć Szkołę Morską w Gdyni. Prawdopodobnie marzył o podróżach i stąd pomysł studiowania na tamtej uczelni. Szybko zmienił plany i zdecydował się na studia medyczne w Krakowie. Jako specjalizację wybrał chirurgię⁶⁴. Było to wyzwanie, gdyż przy jego drobnej posturze dużo trudniej przyszło mu wykonywać operacje wymagające sporego wysiłku fizycznego. Przez pięć lat zdobywał doświadczenie zawodowe, praktykując jako asystent w klinice chirurgicznej Uniwersytetu Jagiellońskiego pod kierunkiem profesorów Maksymiliana Rutkowskiego (1867–1947) i Jana Glatzla (1888–1954). Mimo młodego wieku był już postacią rozpoznawalną w kręgach medycyny krakowskiej, znalazł się w grupie „nowych, wybijających się, którzy mieli wkrótce dodać blasku krakowskiej chirurgii”⁶⁵. Skoro opuścił Kraków, miejsce dające dużo możliwości na zrobienie kariery, to wiedział, że nowoczesny, rozwijający się Szpital Śląski także otwierał wspaniałe perspektywy dla specjalisty w dziedzinie chirurgii. Możliwe, że znaczenie miała również wspomniana wyżej nostalgia i sentyment do stron rodzinnych.

W 1932 r. Mackowski rozpoczął pracę w Szpitalu Śląskim. Kilka lat później, w 1936 r., poślubił Lidię Kulisz (1908–2006), córkę Karola Kulisza i Anny z domu Macura (1877–1947)⁶⁶. Lidia była absolwentką architektury w Wyższej Szkole Rzemiosł Artystycznych w Wiedniu. Po powrocie z Wiednia podjęła pracę w Katowicach w pracowni architektonicznej pod kierunkiem architekta, malarza i byłego legionisty Tadeusza Michejdy (1895–1955)⁶⁷. Dla Alfonsa wyznaczenie żony nie było problemem, lecz rodzina Mackowskich, dotknięta faktem, że poślubił protestantkę, zerwała na kilka lat z nim stosunki. Mackowscy mieli dwie córki – Różę (ur. 1938) i Irys (1940–2005). Lidia mimo niewątpliwego talentu nie wróciła do zawodu i jedynie projektowała na potrzeby rodziny drobne przedmioty⁶⁸.

W sierpniu 1939 r. Mackowski – od października 1938 r. dyrektor Szpitala Powszechnego w Nowym Boguminie ewakuował szpital (300 łóżek) do Miechowa pod Krakowem⁶⁹. Okres okupacji spędził poza Polską. Do opuszczenia kraju lekarza skłoniła żona. Z Zakopanego, w którym ostatnie przedwojenne wakacje spędzała jego rodzina, wyruszył w stronę Szczawnicy. Następnie przez kilka miesięcy pracował w Czorsztynie nad Dunajcem zajętym we wrześniu 1939 r. przez Słowację⁷⁰, a stamtąd przedostał się do Budapesztu. „Ojciec lubił węgierską stolicę i Węgry. Spędził tam zimę 1939/40, gdy lody skuły Dunaj i wojsko niemieckie opóźniło nieco swoje przybycie do tego urokliwego miasta”⁷¹. Z Budapesztu,

64 Za swoich mistrzów Mackowski uważał trzech chirurgów: Hermanna Hinterstoissera, Kornela Michejdy i Leona Manteuffla.

65 A. Wysocki, M. Dolecki, *Chirurgia krakowska w międzywojennym dwudziestolecu*, „Przegląd Lekarski” 2001, r. 58, s. 7–8.

66 Starsza siostra Lidii, Maria (1901–2001) ukończyła medycynę na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Została okulistką. W 1930 r. wraz z pierwszym mężem, dr. Tadeuszem Kossowskim (pediatrą) rozpoczęła pracę w Szpitalu Śląskim. Młode małżeństwo zamieszkało na terenie szpitala, który wówczas dysponował mieszkaniami dla personelu. Maria współpracowała na oddziale okulistycznym. Oprócz pracy w szpitalu Kossowsky pomagali ks. Karolowi Kuliszowi w dziegielowskich zakładach w tzw. „Szczukówce”, lecząc dzieci chore na jaglicę. Po śmierci męża w 1944 r. wyszła drugi raz za mąż za Kornela Michejdy (1887–1960), chirurga, profesora na Uniwersytecie Wileńskim, który po wojnie pracował na Akademii Medycznej w Gdańsku, Uniwersytecie Jagiellońskim, a następnie Akademii Medycznej w Krakowie.

67 Pracownia rozpoczęła działalność w 1927 r.

68 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 5.04.2024 r.

69 K. Brożek, *Polscy lekarze*, s. 258–259.

70 Słowacy zajęli Czorsztyn we wrześniu 1939 r., ale miejscowość znalazła się pod okupacją niemiecką. W listopadzie 1939 r. niewielkie tereny Polski w okolicy Spiszu i Orawy zostały włączone do państwa słowackiego.

71 Wspomnienie Róży Karwowskiej o ojcu, maszynopis (udostępniony dzięki Irenie French). Należy dodać, że w omawianym okresie wojska niemieckie nie szły do Budapesztu, nastąpiło to dopiero kilka lat później, w październiku 1944 r.

udał się do Splitu, był lekarzem na angielskim frachtowcu kursującym między Liverpoolem a Bejrutem, był urzeczony morską podróżą. Po opuszczeniu statku na francuskim wybrzeżu dołączył do Armii Polskiej⁷² i przedostał się na Wyspy Brytyjskie. O powodach rezygnacji ze służby w wojsku mówią dwa źródła. Według córki lekarza, Róży Karwowskiej, ojciec nie akceptował atmosfery panującej w wojsku, „ale w tej armii wiadomo jak to u nas Polaków wiecznie się gryzą. No więc jemu się tam nie podobało”, a po drugie „on chciał operować, więc [...] wyjechał do Edynburga”⁷³. Z oficjalnej publikacji dowiadujemy się, że został zdemobilizowany z powodu stanu zdrowia⁷⁴. Miał trudności ze znalezieniem pracy w zawodzie chirurga. Dzięki protekcji szkockiej arystokratki Dorothy Salvesen (1887–1968) został zatrudniony jako chirurg w szpitalu wojskowym w miejscowości Clovenfords w Szkocji⁷⁵. Potem przez rok (1946–1947) kierował szpitalem UNRRA dipisów⁷⁶ w Wermelskirchen, w brytyjskiej strefie okupacyjnej. Latem 1946 r. podczas urlopu odwiedził rodzinę (wtedy ujrzał po raz pierwszy swoją drugą córkę, Irys urodzoną podczas jego nieobecności). Róża Karwowska zapamiętała mundur UNRRA, który nosił jej ojciec. Do Polski i do szpitala wrócił wiosną 1947 r. Wybrał pracę w Cieszynie mimo, że otrzymał propozycję wyjazdu wraz z rodziną do Kanady i kierowania oddziałem chirurgii w szpitalu w Vancouver⁷⁷.

Kilkuletni pobyt na zachodzie sprawił, że Alfons czuł się jak Brytyjczyk i nalegał, by córki uczyły się języka angielskiego, chociaż w szkole „myśmy musiały się uczyć po rosyjsku”⁷⁸. W 1946 r. Mackowski rozpoczął pracę w Szpitalu Śląskim jako ordynator Oddziału Chirurgii Ogólnej. Zanim to nastąpiło, dyrektor szpitala, Kubisz, wymógł na nim, że nie będzie ubiegał się o jego stanowisko. Jednak kilkanaście miesięcy później Kubisz zmarł i Mackowski został jego następcą: w 1948 r. objął posadę ordynatora cieszyńskiej placówki. Dzięki talentowi zjednywania sobie ludzi i posiadania wielu dobrych znajomych na eksponowanych stanowiskach rządowych nie miał żadnych problemów z przejęciem ordynatury lecznicy. Zapewne w uzyskaniu tej posady pomógł mu Bogusław Kożusznik (1910–1996), latach 1946–1959 wiceminister zdrowia. Panowie znali się doskonale z czasów międzywojnia, gdy Kożusznik był kierownikiem Miejskiego Ośrodka Zdrowia i dyrektorem Szpitala Zakaźnego w Karwinie. Podczas okupacji od 1940 r. mieszkał w Wielkiej Brytanii. Do Polski wrócił w czerwcu 1945 r.

Okres powojenny był trudnym czasem dla lecznicy mającej za sobą lata międzywojennej świetności związanej z wysokim poziomem leczenia oraz świetną kadrą. W pierwszych powojennych latach żywe były nadzieje na odzyskanie przez Polskę Zaolzia. W 1950 r. stało się oczywiste, że terenem działania szpitala pozostał tylko powiat cieszyński, czego konsekwencją stała się utrata uprzywilejowanej pozycji i prestiżu związanego z rangą szpitala wojewódzkiego. Poza tym powstanie Śląskiej Akademii Medycznej (działającej

72 4.01.1940 r. została podpisana umowa między rządami Polski i Francji dzięki której powołano do życia Armię Polską we Francji. Po ataku Niemiec na Francję w maju 1940 r. żołnierze polscy brali udział w walkach, głównie osłaniając odwrót wojsk francuskich.

73 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 11.11.2023 r.

74 K. Brożek, *Polscy lekarze*, s. 258–259.

75 Róża Karwowska komentowała fakt uzyskania pomocy od szkockiej arystokratki tym, że jej przodkowie „uwielbiali szukać protektorów w arystokracji”; rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 11.11.2023 r.

76 DP – *displaced person* (dipisi) – osoby cywilne, które w wyniku wojny znalazły się poza swoim krajem i chciały do niego wrócić lub znaleźć nową ojczyznę, jednak bez pomocy nie są w stanie tego zrobić. Zob. K. Person, *Dipisi: Żydzi polscy w amerykańskiej i brytyjskiej strefach okupacyjnych Niemiec*, Warszawa 2019, s. 22.

77 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 11.11.2023 r.

78 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 12.09.2024 r.

od 1948 r.) wiązało się z zatrudnieniem w Katowicach wysoko kwalifikowanej kadry medycznej. Jako prowincjonalna lecznica (szpital powiatowy) ośrodek nie był atrakcyjnym miejscem pracy dla znanych lekarzy. W 1948 r. w szpitalu pracowało 15 lekarzy i 70 pielęgniarek. W początkowym okresie działalności funkcjonowały trzy oddziały: chirurgiczny, ginekologiczno-położniczy oraz wewnętrzny. Jednak niewątpliwą zasługą dyrektora Mackowskiego było jego zaangażowanie w rozwój szpitala, powiększanie o kolejne oddziały⁷⁹, a także uzupełnianie personelu medycznego (pielęgniarki) dzięki organizowanym na terenie szpitala kursom. Zdawał sobie sprawę, że mimo ograniczonych możliwości szpitala, należy zrobić wszystko, by placówka stała się rozpoznawalna i przyciągała innych medyków wybierającymi się metodami leczenia i stworzeniem warunków, by mogli pracować naukowo. Prawdopodobnie znajomość z Kożusznikiem (oraz legitymacja partyjna)⁸⁰ ułatwiała Mackowskiemu wyjazdy na staże kliniczne w krajach Europy Zachodniej i do Stanów Zjednoczonych. Przywoził stamtąd znajomość nowoczesnych metod leczenia, które przenoślił na grunt szpitala cieszyńskiego.

Mackowski był pierwszym lekarzem na Śląsku, który w warunkach szpitala powiatowego uzyskał w 1964 r. stopień doktora habilitowanego⁸¹. Niewątpliwie jego awans podniósł rangę lecznicy⁸². Ordynatorowi szpitala udało się zapewnić placówce opinię rozpoznawalną poprzez sukcesy w wynikach leczenia⁸³. Jego zespół chirurgiczny przeprowadził 47 rodzajów różnych operacji chirurgicznych w latach 1948–1968⁸⁴. To również dzięki Kożusznikowi Ministerstwo Zdrowia włączyło Mackowskiego do grupy lekarzy pracujących w Korei Północnej⁸⁵. W latach 1955–1956 zespół medyków z Czechosłowacji, Polski i Węgier zorganizował oddział chirurgiczny w szpitalu w Hamhŭng (Ham-Hyn)⁸⁶. Róża

79 W czasie ordynatury Mackowskiego powstały nowe oddziały szpitalne: oddział laryngologiczny (1949 r.); oddział chorób zakaźnych wyodrębniony w 1952 r. z oddziału wewnętrznego; oddział noworodków (1959 r.); w 1960 r. z oddziału chirurgicznego został utworzony oddział urazowo-ortopedyczny. W wykazie operacji przeprowadzonych na oddziale w latach 1945–1968 znalazły się zabiegi rozszczepów wargi i podniebienia, palucha koślawego, plastyki ścięgna, osiem rodzajów operacji układu kostnego, przeszczepy skóry, urazy wynikające z odwapnienia (pęknięcia kości), urazy przemysłowe i rolnicze, następstwa wypadków komunikacyjnych, urazy czaszkowo-mózgowe; oddział neurologiczny (1961 r.). Zob. E. Buława, *Działalność w latach 1945–1972*, [w:] *Szpital Śląski*, s. 67–78.

80 Dział Starej Książki Medycznej Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie [DSKM GBL], sygn. PL\327\5\0\220 Izba Lekarska Katowicka. Teczka personalna Alfonsa Mackowskiego.

81 Wykaz prac naukowych Mackowskiego znajduje się w publikacji *Szpital Śląski*, s. 161–163.

82 K. Brożek, *Lekarze*, s. 238.

83 Z inicjatywy ordynatora powstał w schyłku lat czterdziestych nowoczesnie zorganizowany punkt krwiodawstwa. Równie ważnym osiągnięciem było wprowadzenie do leczenia pooperacyjnego płynoterapii, z uwzględnieniem nowoczesnych teorii dotyczących gospodarki wodno-elektrolitowej i równowagi kwaso-zasadowej w organizmie. Wdrażano także najnowsze osiągnięcia anestezjologii, a obsługi sprowadzonej w 1950 r. nowoczesnej aparatury musieli nauczyć się wszyscy lekarze oddziału chirurgii. Od 1948 r. wdrożono chirurgiczne leczenie powikłanej postaci gruźlicy. Równocześnie były modernizowane pracownie diagnostyczne, co zaowocowało wprowadzaniem badań śródoperacyjnych, których wyniki wpływały na decyzje chirurgów wykonujących zabiegi operacyjne. Zob. E. Buława, *Działalność w latach*, s. 68–69.

84 Najczęstsze były zabiegi wycięcia wyrostka robaczkowego, a ponadto operacje jelit i operacje na drogach żółciowych.

85 W ramach pomocy Koreańskiej Republice Ludowo-Demokratycznej ZSRR i państwa satelickie zaangażowały się w odbudowę zniszczonego przez wojnę kraju. Polska pomoc dotyczyła rekonstrukcji zakładów remontowych parowozów i wagonów w Pjongjangu, odbudowy fabryki kolejowej w Wõnsanie oraz mechanizacji trzech kopalń wskazanych przez stronę koreańską. Zob. S. Szczygiel, „Niech żyje przyjaźń między narodami!”. *Międzynarodowy program pomocy w odbudowie Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej w latach 1953–1961. Zarys problematyki*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2016. Referaty*, red. W. Bułhak, P. Pazik, Warszawa 2017, s. 73–74.

86 W 1953 r. ruszyła budowa szpitala Polskiego Czerwonego Krzyża. Umowę o utworzeniu szpitala PCK w Korei Północnej podpisano 8.05.1953 r. W związku z podpisaniem zawieszenia broni pod koniec lipca 1953 r. szpital

Karwowska wspominała, że dopiero pobyt w zrujnowanej Korei uświadomił ojcu, czym jest komunizm i jakie sieje spustoszenie⁸⁷.

Od połowy lat pięćdziesiątych zaczęli napływać do lecznicy pierwsi absolwenci, głównie krakowskiej uczelni. Pod koniec lat sześćdziesiątych liczba lekarzy wzrosła trzykrotnie. Wśród lekarzy szpitala cieszyńskiego niewątpliwie było wielu wybitnych medyków, których zasługi dla medycyny byłyby szerzej dostrzeżone i rozpowszechniane, gdyby nie praca w mieście prowincjonalnym. Przykładowo dr Paweł Waclawik, twórca oddziału neurologii w szpitalu w Cieszynie, funkcjonującego od 1961 r., widząc niewielkie postępy w rehabilitacji pacjentów, szukał innowacyjnych rozwiązań, co zaowocowało zaprojektowaniem przez niego sprzętu do rehabilitacji. Z urządzeń korzystali pacjenci zarówno w szpitalu jak również w domu. I nie tylko chorzy z Cieszyna, gdyż wieść o skuteczności przyrządów przekraczała granice miasta i podobne urządzenia produkowano na potrzeby rekonwalescentów w innych lecznicach. Nie tylko polskich, ponieważ lekarze z Czechosłowacji odwiedzający Szpital Śląski (praktyki, konferencje, spotkania na zaproszenie Polskiego Towarzystwa Lekarskiego) także korzystali z innowacyjnych pomysłów Waclawika⁸⁸.

Mackowski w okresie Zimnej Wojny, w czasach skomplikowanych relacji polsko-czechosłowackich starał się utrzymywać kontakty z lekarzami pracującymi w Czechosłowacji (Polakami i Czechami). Zapewne przedwojenna znajomość środowiska lekarskiego Zaolzia ułatwiała współpracę. Przed wojną uczestniczył aktywnie w zebraniach naukowo-szkoleniowych Koła Cieszyńskiego Towarzystwa Lekarzy Polaków na Śląsku, a w 1952 r. założył Koło Cieszyn Polskiego Towarzystwa Lekarskiego. Z inicjatywy tej organizacji, której był przewodniczącym, goszczono na zebraniach naukowych lekarzy z Czechosłowacji, a także wyjeżdżano na podobne spotkania do sąsiadów. Dobrze układała się współpraca Mackowskiego z czeskimi chirurgami z Ołomuńca i Ostrawy oraz polskimi z Czeskiego Cieszyna, Karwiny i Trzyńca. W *Zapiskach kronikarskich* czytamy:

W ramach wystawy Śląska Cieszyńskiego odbył się w niedzielę 10 lipca w sali hotelu Piast Zjazd lekarzy okręgu ostrawskiego, w którym wzięło udział 200 lekarzy w tym 27 z sąsiedniej Polski. Wśród gości byli wybitni specjaliści m.in. rektor Akademii Medycznej z Krakowa MUDr Kornel Michejda, MUDr Alfons Mackowski (rodak z Górnej Suchej) prymariusz Śląskiego Szpitala w Cieszynie, znany chirurg, który wyjeżdża w tych dniach na trzy lata do Korei i tam będzie organizował szpitalnictwo. W ramach wymiany doświadczeń, wygłoszono kilka referatów przez czeskich i polskich lekarzy. Na zakończenie Zjazdu udali się lekarze na teren Wystawy, którą z wielkim zainteresowaniem oglądali⁸⁹.

Alfons Mackowski zmarł w 1972 r. podczas przygotowywania kolejnego zjazdu lekarzy.

połowy PCK został przekształcony w cywilny oraz podzielony na dwie części – oprócz Hühch'ön szpital zorganizowano również w miejscowości Hamhüng na miejscu zbombardowanej lecznicy północnokoreańskiej. W 1955 r. szpital oraz jego wyposażenie medyczne zostało przekazane w całości stronie północnokoreańskiej

87 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 12.09.2024 r.

88 Dzięki osobistym kontaktom Waclawika sprzęt był produkowany w szkolnych warsztatach przyzakładowych Technikum Mechaniczno-Kuźniczego Kuźni Ustroń, a także w Fabryce Maszyn Elektrycznych „Celma” oraz w warsztatach Zasadniczej Szkoły Zawodowej w Skoczowie. Zob. Rozmowa z Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz, Cieszyn, 10.11.2023 r.

89 H. Trzaskalik, *Zapiski kronikarskie. Sucha Górna 1939–1956*, maszynopis dostępny w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, sbc.org.pl/Content/208190/Publikacja-KC-6531.pdf [dostęp 28.11.2024], s. 348–349.

W Szpitalu Śląskim znajduje się odślonięta w 1974 r. tablica pamiątkowa poświęcona lekarzowi. Został zaliczony do 100 najlepszych polskich chirurgów w publikacji *Sylwetki Chirurgów Polskich*⁹⁰. Jego śmierć zakończyła pewną epokę w dziejach szpitala, z którym był związany przez 40 lat⁹¹.

Był bardzo dobrym i bardzo skromnym człowiekiem, który niczego w sensie materialnym się nie dorobił. Ani domu, ani przyzwoitego mieszkania, ani samochodu! Wśród ogólnego dążenia do bogactwa i prestiżu bardzo się wyróżniał. Nie dożył emerytury – umarł „w chomącie” w otoczeniu rodziny, w swoim pokoju w Materówce⁹²!

Przeprowadzone wywiady z lekarzami lub ich dziećmi pokazują historię Szpitala Śląskiego z innej perspektywy. Rozmówcy w emocjonalny sposób podkreślali, jak bardzo zmienił się charakter pracy i rola lekarza, dla którego kiedyś istotna była rozmowa z pacjentem, zaufanie, wywiad z chorym nielimitowany ustawowymi godzinami pracy. Narracje ukazują również mechanizmy funkcjonujące w instytucji działającej w PRL. Nie mogąc liczyć na wsparcie finansowe państwa lekarze starali się w różny, nietuzinkowy sposób zdobywać potrzebny sprzęt. Dzięki prywatnym kontaktom Waclawika opracowane przez niego projekty przyrządów wytwarzane były w szkolnych warsztatach przyzakładowych Technikum Mechaniczno-Kuźniczego Kuźnia. Wykonywali je także narzędziowcy cieszyńskiej Fabryki Maszyn Elektrycznych „Celma” oraz warsztaty Zasadniczej Szkoły Zawodowej w Skoczowie⁹³. Trudności finansowe będące wynikiem zniszczeń wojennych, ale także zmniejszeniem budżetu wynikającego z utratą przez szpital wysokiej pozycji szpitala wojewódzkiego Mackowski usiłował pokonać, wykorzystując swoje znajomości zarówno w Polsce, jak i na zachodzie. Kozusznik ułatwiał ordynatorowi szpitala wyjazdy na zagraniczne kongresy, sympozja i hospitacje operacji w Austrii, Francji, Niemczech, Norwegii, Stanach Zjednoczonych, Szwajcarii, Szwecji. Zawarte znajomości pomagały zdobywać dla szpitala zagraniczną literaturę, sprzęt i materiały. Cieszyński szpital jako pierwszy w kraju otrzymał aparaturę do badania gruczołu tarczycy przy użyciu izotopów jodu. Rewizyty zagranicznych lekarzy, operacje przeprowadzane w szpitalu cieszyńskim przez wybitnych polskich i zagranicznych specjalistów zapraszanych przez Mackowskiego zmieniały obraz szpitala, dodawały mu rangi⁹⁴. Rozmówcy z nostalgią wspominali czasy, gdy kontakty prywatne ułatwiały opiekę nad pacjentami: wystarczył telefon do kolegi, by uzyskać pomoc dla pacjenta, miejsce na oddziale itp. Zapewne w wypowiedziach można doszukać się idealizowania postaci (np. w opowieści Róży Karwowskiej o ojcu) to w efekcie dostajemy obraz, którego bez *oral history* nie można byłoby odtworzyć. Niewątpliwie szpital i wszystkie doświadczenia z nim związane stały się lokalnym dziedzictwem. Stąd zapewne lecznica w pamięci narratorów to miejsce ważne i godne upamiętnienia ze względu na jej znaczenie dla historii tego regionu. Walka o przetrwanie w trudnych powojennych latach pokazuje, jak ważna była ta cieszyńska placówka dla personelu medycznego, a także tych

90 *Sylwetki Chirurgów Polskich*, red. J. Bogusz, W. Rudowski, Wrocław 1982, s.v. Mackowski Alfons.

91 Wszyscy uczestnicy wywiadów zgodnie podkreślali, że śmierć Mackowskiego była ogromną stratą dla szpitala: zarówno dla lekarzy, jak i dla pacjentów.

92 R. Karwowska, *Dogonić Europę*, Cieszyn 2021, s. 66.

93 Rozmowa z Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz, Cieszyn, 10.11.2023 r.

94 Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 12.09.2024 r.

wszystkich, którzy w jakikolwiek sposób mogli pomóc w usprawnieniu działalności szpitala. Wokół Szpitala Śląskiego budowała się przez lata tożsamość lokalna mieszkańców Cieszyna i okolic. Była ona także konsekwencją działania oddanych szpitalowi lekarzy, a przede wszystkim ordynatorów.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Dział Starej Książki Medycznej Głównej Biblioteki Lekarskiej w Warszawie [DSKM GBL], sygn. PL\327\5\0\220 Izba Lekarska Katowicka. Teczka personalna Alfonsa Mackowskiego.

Źródła drukowane

Das Allgemeine Krankenhaus der evangelischen Gemeinde in Teschen: Bericht des Curatoriums über die Gründung dieser Anstalt und deren Entwicklung im ersten Halbjahre ihres Bestandes, Teschen 1893.

Krzyżanowski A., Kumaniecki K.W., *Statystyka Polski: Handbuch der polnischen Statistik: Tableau statistique de la Pologne*, Kraków 1915.

Trzaskalik H., *Zapiski kronikarskie. Sucha Góra 1939–1956*, s. 348-349, maszynopis dostępny w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, sbc.org.pl/Content/208190/Publikacja-KC-6531.pdf [dostęp 28.11.2024].

Źródła wywołane

Rozmowa z Wojciechem Brachaczkiem, Cieszyn, 5.04.2024 r.

Rozmowa z Bogumiłem Chwajolem, Orlova, 13.09.2024 r.

Rozmowa z Józefem Folwarcznym, Cieszyn, 6.04.2024 r.

Rozmowa z Ireną French, Cieszyn, 12.09.2024 r.

Rozmowa z Różą Karwowską, Cieszyn, 11.11.2023 r., 5.04.2024 r., 6.04.2024 r., 12.09.2024 r.

Rozmowa z Pawłem Waclawikiem i Małgorzatą Waclawik-Syrokosz, Cieszyn, 10.11.2023 r.

Literatura przedmiotu

Bałut G., *Mapy mentalne jako wyobrażenia miejskich obszarów kulturowych*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2013, nr 13, s. 47–56.

Baron R., *Między Polską i Czechami. W optyce historyka z Brna*, Toruń 2009.

Boda-Krażel Z., *Problem Niemieckiej Listy Narodowościowej na Śląsku w latach 1941–1950*, maszynopis, Archiwum Państwowe w Katowicach, zbiory online, sbc.org.pl/Content/56159/praca.PDF [dostęp 18.11.2024].

Brożek K., *Polscy lekarze na Górnym Śląsku i Śląsku Cieszyńskim od końca XIX do połowy XX wieku*, Katowice 2009.

Dubiański W., *W sprawie lecznictwa w Szpitalu Śląskim w Cieszynie w okresie międzywojennym*, „Pamiętnik Cieszyński” 1996, t. 11, s. 60–63.

Król J., *Z dziejów cieszyńskiego lecznictwa*, [w:] *Szpital Śląski w Cieszynie*, red. B. Orszulik, Cieszyn 1988, s. 7–18.

Księga Pamiątkowa Polskiego Gimnazjum Macierzy Szkolnej w Cieszynie 1885–1995, Cieszyn 2006.

- Kubica G., *Powrót pastora Haasego, czyli o problematyczności niemieckiego dziedzictwa i kształtowaniu się wielokierunkowej pamięci śląsko-cieszyńskich ewangelików*, „Górnośląskie Studia Socjologiczne. Seria Nowa” 2021, t. 12, s. 32–54, DOI 10.31261/gss_sn.2021.12.03.
- Kubisz J., *Dzieje Śląskiego Szpitala w Cieszynie*, „Gazeta Lekarska Śląska Polskiego” 1.01.1936, r. 1, z. 1, s. 2–9.
- Lusek J., *Hermann Joseph Hinterstoisser (1861–1932) – dyrektor Szpitala Śląskiego w Cieszynie*, „Acta Medicorum Polonorum” 2013, t. 3, s. 3–11.
- Lusek J., *Lekarze i personel pomocniczy Szpitala Śląskiego w Cieszynie w zbiorze fotografii Karola Skalki*, „Acta Medicorum Polonorum” 2014, t. 4, s. 156–171, DOI 10.20883/amp.2014/13.
- Mackowski A., *Refleksje i wspomnienia*, [w:] *Pamiętniki chirurgów*, Warszawa 1974, s. 215–224.
- Madajczyk Cz., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. 1, Warszawa 1970.
- Nowak I., *Dama dworu na podcieszzyńskich włościach: hrabina Gabriela von Thun und Hohenstein (1872–1957) jako przedstawicielka elit Śląska Cieszyńskiego w pierwszej połowie XX wieku*, „Wieki Stare i Nowe” 2012, t. specjalny, s. 149–156.
- Pavliček T., *„There Will Be No Free Bohemia without Free Poland, No Free Poland without Free Bohemia”*. Masaryk’s Vision of Independent States, „Acta Poloniae Historica” 2022, t. 123, s. 207–237, DOI 10.12775/aph.2022.125.09.
- Person K., *Dipisi: Żydzi polscy w amerykańskiej i brytyjskiej strefach okupacyjnych Niemiec*, Warszawa 2019.
- Popiótek F., *Szpitala cieszyńskie*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku” 1934, t. 4, s. 135–180.
- Szyc S., *„Niech żyje przyjaźń między narodami! Międzynarodowy program pomocy w odbudowie Koreańskiej Republiki Ludowo-Demokratycznej w latach 1953–1961. Zarys problematyki*, [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2016. Referaty*, red. W. Bułhak, P. Pazik, Warszawa 2017, s. 70–80.
- Wnęk J., *Światowa medycyna w polskiej nauce i dydaktyce lekarskiej 1795–1939: pedagogiczny aspekt dyfuzji nauki*, t. 1, Warszawa 2020.
- Wysocki A., Dolecki M., *Chirurgia krakowska w międzywojennym dwudziestoleciu*, „Przełęcz Lekarski” 2001, t. 58, s. 7–8.

Strony internetowe

French I., *Historia szpitala*, www.szpitalaslaski.pl/strona-242-historia_szpitala.html [dostęp 20.11.2024].

Finansowanie

Artykuł powstał w ramach projektu Narodowego Centrum Nauki „Czechosłowacko-polskie Sieci Akademickie podczas Zimnej Wojny: między wielką polityką i strategiami indywidualnymi”. Bilateralny projekt OPUS LAP 20 jest finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (nr 2020/39/I/HS3/03589) oraz przez agencję Grantová agentura České republiky (nr 21-45624L). Link do opisu projektu: projekty.ncn.gov.pl/index.php?projekt_id=502194

dr Jolanta Epsztein, doktor nauk medycznych i nauki o zdrowiu, zatrudniona w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN. Obszar zainteresowań: historia społeczna XIX i XX w.; inteligencja na ziemiach polskich; historia medycyny; środowisko polskich i żydowskich lekarzy na ziemiach polskich XIX–XX w.

e-mail :jola.epsztein@gmail.com

Data zgłoszenia artykułu: 14 stycznia 2025

Data przyjęcia do druku: 18 sierpnia 2025